

*Kaisa Sinikara**

Ammatti, ihminen ja maailmankuva murroksessa

Tutkimus yliopistokirjastoista ja kirjastonhoitajista tietoyhteiskuntakaudella 1970 – 2005.

Mielikuvat

Boldinin pienessä kylässä Moskovan takana kirjastonhoitaja neuvoa kaikessa, otsikoi Helsingin Sanomat marraskuun 1. päivänä 2007. Lehden mukaan kahden pienen huoneen kokoisessa kirjastossa toimii 76-vuotias Klaudia Nikolajevna Kalistova, joka on työskennellyt kirjastossa 48 vuotta. ”Minulle tulee hyvä mieli, kun voin vähän ihmisiä auttaa”, sanoo hän.

Suomalaisen satiirikon, Erno Paasilinnan kirjastonhoitajakuvassa on toinen sävy. Väitöskirjassani siteerattu teksti on osa laajempaa esseetä, jonka mukaan ”kirjastonhoitajat valitaan tarkoitukseen sopivasta materiaalista. Alalle etsitään henkilöt, joilla on kutsumus. Heitä ei tarvitse eristää, sillä he eristäytyvät itse. ... Paasilinna jatkaa esseessään: ”Joskus kuuluu kolahdus ja pitkä neiti kaatuu lattialle, henki on hänestä paennut. Hän on elänyt ihmiskunnan viisaimpien ajatusten keskellä ja paine on hänet tuhonnut.”

Amerikkalaisella luovuuden tutkijalla on 2000-luvulla jälleen erilainen käsitys kirjastoammattista, sillä Florida lukee kirjastoammatin luovan luokan superluovaan ytimeen, yhdessä tutkijoiden ja taiteen tekijöiden kanssa.

Umberto Econ Ruusun nimi-romaanin Jorge on puolestaan sisäistänyt kirjastonhoitajan portinvartija-roolin ja vastuun niin syvällisesti, että on valmis myrkyttämällä suojelemaan luostariyhteisöä vahingolliseksi arvioimansa kirjan saastuttavalta vaikutukselta.

Kuvattu mielikuvien kirjo ja ristiriitaisuus houkuttelee tutkimaan. Sitaatit kertovat

kirjastonhoitajasta Italiassa, Venäjällä, Suomessa ja Yhdysvalloissa. Ajallisesti varhaisin kirjoitus on Paasilinnan essee, vuodelta 1973. Umberto Econ romaanin esipuhe on kirjoitettu vuonna 1980. Siinä hän arvioi käsikirjoitukseen pohjaavan romaaninsa tapahtumien ajoittuvan marraskuun loppuun vuonna 1327, siis kutakuinkin tasan 680 vuotta sitten. Floridan tutkimus julkaistiin 2002 ja Helsingin Sanomien kuvaus Venäjältä on parin viikon takainen.

Nämä eri ajoilta ja eri mantereilta olevat esimerkit havainnollistavat väitöskirjan keskeisiä kysymyksiä kirjastonhoitajuudesta; arvoista ja maailmankuvasta. Kun tutkimus kohdistuu yliopistojen kirjastoihin ja kirjastonhoitajiin, kysyn, muodostaako kirjasto arvoiltaan ja maailmankuviltaan oman maailmansa yliopistomaailman keskellä. Samoin pohdin tietoyhteiskuntakauden vaikutuksia maailmankuviin ja maailmankuvan eri elementteihin.

Jo ennen väitöstilaisuutta olen useaan kertaan kuullut kysyttävän, miten kirjasto ja uskontotiede liittyvät yhteen, ja voiko kirjastoteemaa yleensä edes tutkia uskontotieteen näkökulmasta. Olen halunnut ymmärtää ja avata yliopistokirjaston sisäistä maailmaa ihmisen, ei niinkään järjestelmien kautta. Uskontotieteessä sovellettu maailmankuva-tutkimus on antanut välineitä ja viitekehyksen tarkastella kirjastoa tästä näkökulmasta. Silti tasapainottelu kirjastotutkimuksen ja uskontotieteellistä viitekehystä soveltavan tutkimuksen välillä on ollut jatkuvaa.

Motiivit

Aluksi haluan sanoa jotakin siitä, mitkä olivat tiedonjanon lisäksi ne motiivit, jotka ovat viimeisten vajaan seitsemän vuoden aikana

*Kaisa Sinikaran väitöskirja tarkastettiin 16.11.2007 Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa, uskontotieteen laitoksella.

saaneet joko ponnistelemaan, innostumaan, löytöretkeilemään taikka kokemaan huonoa omaatuntoa tarkastettavana olevan tutkimuksen vuoksi.

Informaatioteknologian kolmannen aallon voi katsoa alkaneen suomalaisten yliopistojen kirjastoissa kymmenen vuotta sitten, jolloin kansallisen elektronisen kirjaston toiminta valmisteltiin ja käynnistyi opetusministeriön tuella. Samaan aikaan tapahtui yliopistomaailmassa monia muita myös kirjastoihin vaikuttavia muutoksia, kuten rahoitusmallien muutokset ja organisaatiomuutosten käynnistyminen. Edistyneimmät eurooppalaiset kirjastot organisoivat hankkeita ja kansainvälistä koulutusta elektronisen kirjaston haltuun ottamiseksi. Suomalaiset kirjastonhoitajat olivat ensimmäisten joukossa kansainvälisessä koulutuksessa ja uusien palvelujen kokeiluissa.

Valmiuksia kolmannelle aallolle oli luonut onnistunut edeltävä toinen aalto, jonka aikana kaikki suomalaiset yliopistokirjastot ottivat käyttöön yhteisen kirjastojärjestelmän. Työtä tehostavan järjestelmän ohella tärkeätä oli yhteistyön voiman löytäminen ja kokemus suuren muutoksen onnistuneesta läpiviemisestä.

2000-luvulle tultaessa olimme kirjastoissa keskellä nopeasti eteenpäin vyöryvää aaltoa, jota ei voitu pysäyttää vaikka emme tienneet minne se johtaisi – päädyimmekö kohti kallion seinämää vai leppoisaalle hiekkarannikolle? Aalto alkoi myös muuttaa yliopiston tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden työtä. Tämä kokemus vyöryvän aallon voimasta sai minut kysymään: Mitä oikeastaan on tapahtumassa pinta- ja syvätasolla?

Vahvin motiivi oli siis halu ymmärtää ja luottamus siihen, että ymmärrys auttaa tekemään oikeita ratkaisuja. Millaisia riskejä muutoksiin sisältyy? Miten käynnissä oleva muutokset vaikuttavat tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden työhön? Mikä meidän kirjastoväen rooleissa ja tehtävissä on oleellista, minkä tulisi säilyä ja minkä muuttua?

Rakastamani yliopisto on antanut kirjastoasioiden kehittämisen mahdollisuuksia ja vastuuta osaamisen ylärajoille saakka, jopa ylikin. Tunnen seisovani rajalla, jossa toisella puolen on uskollisuus akateemiselle yhteisölle ja tämän yhteisön johdolle. Toisella puolen on vastuu kirjastoyhteisön edellytyksistä toteuttaa muutoksia. Tämä rajalla oleminen näkyy väitöskirjassani kahtalaisena kysymyk-

senasetteluna:

- Onko tiedeyhteisöllä ja kirjastolla yhteiset arvot? Millaisia arvojen erot voisivat olla?
- Toiseksi kysyn, onko kirjastoissa toimivilla yhteinen maailmankuva tai yhteisiä arvoja. Millainen heimo me olemme yhteisönä ja yksilönä? Mitä muutoksia tietoyhteiskuntakausi on tuonut mukanaan?

Ehkä on vielä mainittava eräs motiivi. Yliopistossa tutkimus on keskeisin ja arvostetuin elementti. Kärjistäen voisi sanoa, että vain se, mitä tutkitaan, on näkyvää ja merkityksellistä. Omassa yliopistossamme kirjastot ovat olleet merkityksellisiä. Siitä kertovat ne vahvat taistelut, keskustelut ja tunteet, joita viime vuosina on liittynyt kirjastoja koskeviin päätöksiin ja muutoksiin. Samalla väitän, että kirjastoissa toimivien työtä ja sen muutoksia tunnetaan vähemmän. Olen tutkimuksellani halunnut tehdä meitä kirjastoissa toimivia hieman aiempaa tutummiksi.

Mitä sain selville

Kirjasto yliopistossa

Yliopistomaailman ja kirjastomaailman arvoilla on laaja yhteinen pohja mutta myös eroavuuksia. Vertaan tässä ennen kaikkea tiedeyhteisön ja kirjastoyhteisön arvoja. Moniulotteisemman kuvan saisimme, jos tämän lisäksi arvojen eroja ja yhtäläisyyksiä olisi tutkittu suhteessa vaikkapa tietotekniikan asiantuntijoihin ja yleisemmin hallinnon arvoihin. Tämä laajempi näkökulma jää kuitenkin jatkotutkimusten varaan.

Keskeinen yliopisto- ja kirjastomaailmojen arvojen ero liittyy kilpailuun. Kilpailu kuuluu yliopistoon tieteellisenä instituutina. *Kirjastotyön keskeisen eetosken luo sen sijaan palvelun arvo. Siihen kuuluvat myös demokratian, tasavertaisuuden ja intellektuaalisen vapauden arvot.* Intellektuaalisella vapaudella tarkoitetaan sitä, että kirjaston tulee olla avoin kaikille eikä se voi toimia lukemisvalintojen portinvartijana. Jännite pohjoismaisten kirjastojen avoimuuden arvon ja yliopiston kilpailuarvojen välillä on noussut esille erityisesti tulosperusteisen johtamisen tullessa yliopistoihin.

Eroavuutta on myös yliopistomaailman keskeisen arvon, *akateemisen vapauden ja autonomian ja toisaalta kirjastomaailman globaalin arvon – toiminnanjärkevän ja tehokkaan*

organisoinnin - välillä. Kirjaston tulee seurata ja ennakoita tietoympäristön muutoksia ja muuttaa tarvittaessa toimintaansa ja rakenteitaan. Myös tämän arvon toteuttaminen voi synnyttää jännitteitä tiedeyhteisön ja kirjaston välillä.

Elämäntarinoiden todistusvoima

Tutkimuksen keskeisen lähdeaineiston muodostavat 30 elämäntarinaa, joiden kirjoittajista hieman yli puolet on Helsingin yliopistosta ja vajaa puolet muista kahdeksasta yliopistosta. Valtaosa elämäntarinoiden kirjoittajista kuuluu suuriin ikäluokkiin (1940 -1950-luvuilla syntyneisiin) ja on korkeakoulututkinnon suorittaneita.

Tämän lisäksi olen käyttänyt lähteinä kirjastoalan lehtiä, suunnitteluasiakirjoja ja historioikeita. Myös tutkijan omia kokemuksia ja tutkimuspäiväkirjoja käytetään lähteenä.

Kirjastohenkilöstön arvoissa on löydettävissä yhteisiä piirteitä. Palvelun arvo ja arvokkuus näyttää olevan tärkeimpiä arvoja kaikille niille, jotka ovat sitoutuneet kirjastotyöhön ja kokevat sen mielenkiintoisena ja palkitsevana. Kyse on ennen kaikkea työn tarkoituksesta, joka myös motivoi etsimään ja luomaan uusia palveluja, ennakoimaan muutostarpeita, kuuntelemaan herkällä korvalla.

Kirjastohenkilöstön palvelurooliin liittyvät kouluttajan ja kuuntelijan, joskus jopa terapeutin roolit. Kilpaileva tiedeyhteisö hyötyy tällaisesta vastavoimasta. Myös demokratian ja tasavertaisuuden arvot nousevat melko voimakkaasti esille.

Tietoyhteiskunnan muutosten laajuus

Kuten edellä jo totesin, tietoyhteiskuntakehitys on edennyt kolmen aaltoliikkeen tavoin kirjastoissa. Erityisesti kolmas aalto – tietoympäristön ja aineistojen muuttuminen sähköisiksi - on tuonut mukanaan laaja-alaisia muutoksia. Muutokset koskevat organisaatioita, osaamisvaatimuksia, perusarvoja ja ajan käsityksiä mutta myös yhteisön hierarkioita ja arvostuksia. Muutokset ovat myös tuoneet jännitteitä niin kirjastoyhteisöihin kuin yliopistoyhteisön ja kirjaston suhteisiin.

Muutoksen avainkäsitteenä voidaan pitää kirjastojen tulevaisuusorientaatiota, joka vaikuttaa siihen, mistä toiminnan ja ihanteiden mallit otetaan. Tulevaisuusorientaatio näkyy metaforamuutoksina, hyvän kirjastonhoitajan mallin muutoksina ja yhteisöllisinä arvostuksina. Samaan aikaan tiedeyhteisön käsitykset ja mielikuvat kirjastoista muuttuvat hitaasti. Jännitteitä kirjastojen ja tiedeyhteisön välille saattaa syntyä erityisesti perusarvoja koskevien erojen ja mielikuvakuilujen vuoksi.

Paluu mielikuviiin

Esittelin alussa neljä erilaista kirjastonhoitajakuvaa. Ei tarvita kovin syvällistä todistelua Umberto Econ Jorgen ja suomalaisten kirjastohoitajien arvoeroista. Myöskin Paasilinnan kirjastonhoitajaa oli aineistoni pohjalta vaikea löytää yliopistokirjastoista.

Sen sijaan Floridan analyysi luovan luokan ytimeen sijoittuvasta kirjastotyöstä on haastava malli yliopistokirjastoille ja niissä toimiville.

Universaaleimmin kirjastonhoitajia näyttäisi kuitenkin yhdistävän se eetos, joka kuvastuu alussa mainitsemani boldinolaisen Klaudia Kalistovan sanoissa. Samoin tutkimukseni kirjastonhoitajat kuvaavat iloaan voidessaan opastaa tiedonhakijoita uusille lähteille.

-Kirjastonhoitajuus on ensimmäisistä virkavuosistani saakka merkinnyt minulle eräänlaista elämäntapaa pikemminkin kuin ammattia

-Ujous hävisi kuin tuhka tuuleen, kun pääsin ”yleisönpalveluun”. Se oli minusta ihanaa!

Samaa eetosta kuvasi Oxfordin Bodleianin kokenut kirjastonhoitaja-kollega istuessamme kampuksen vanhimmassa pubissa ja pohtiessamme kirjastotyön yhteistä motivaatiota ”kykynä tuntea iloa toisten onnistumisesta ja haluna toimia sen hyväksi”.